

Některé právní aspekty v Menandrově komedii *Dyskolos*

Vojtěch Poláček

I. Když r. 1958 uveřejnil švýcarský papyrolog Victor Martin tzv. *Papyrus Bodmer IV*, obsahující téměř úplný text komedie starořeckého dramatika Menandra, nazvanou *Dyskolos*¹, obrátila se pozornost celého odborného světa k tomuto vpravdě unikátnímu objevu. Téměř přes noc vyrostla řada kritických vydání, komentářů a studií. Většina těchto prací se arci zabývá filologickou stránkou věci, nechybí však ani studie jiného druhu².

Každá divadelní hra, ať starověká či moderní, nese s sebou vždy určité znaky své doby. Již na sklonku minulého století byly četné instituty římského práva ověřovány některými badateli na dílech římských dramatiků, zejména na Plautovi a Terenciovi.³

¹ V. Martin, *Papyrus Bodmer IV, Ménandre, Le Dyscolos*, Coligny-Gèneve, 1958.

Vydání obsahuje přepis, filologické zpracování, francouzský, anglický a německý úvod a překlad, index a fotografickou reprodukcí.

Další vydání tohoto starověkého literárního odkazu uveřejnil též autor v Paříži v r. 1961, pod titulem *Ménandre. L'Atrabilaire* (s komentářem).

Obě tyto velmi záslužné a ve světové literatuře s uznáním oceňované práce patří mezi poslední, jimiž autor uzavřel svou bohatou životní žez (zemřel 18. 8. 1964).

² Až dosud bylo publikováno na 200 prací k tomuto tématu. Z toho 18 kritických vydání originálu (mezi poslední patří t. č. J. Bingen, *Menander, Dyscolos*, Leiden 1964. — Podle tohoto vydání jsou také v dalším textu uvedeny příslušné citace).

Podrobnější bibliografické údaje lze nalézt zejm. u Bingena, *l. c.*, str. XII a d.; dále *Aegyptus*, sv. 40 (1960), str. 129 a d. (zde už je uvedeno 101 příspěvků k tématu!); Martin, vyd. 1961 (viz pozn. 1); I. M. Tronskij, *Vestnik drevnej istorii* 1960, seš. 3, str. 57; J. Trencsényi—Waldapfel, *Acta antiqua* 10 (1962), str. 283, pozn. 1—5.

Mezi *právnícké* studie patří zvláště: C. Préaux, *Les fonctions du droit dans la comédie nouvelle*. *Chronique d'Égypte*, 35 (1960), str. 222 a d.; U. E. Paoli, *Note giuridiche sul Δύσκολος di Menandro*. *Museum Helveticum*, 18 (1961), str. 53 a d.; též, *Nota sul verso 41 del Dyskolos di Menandro*, *IVRA* 12 (1961), str. 194 ad.; H. Kupiszewski, *Dyskolos Menandra i jego znaczenie dla prawa greckiego i rzymskiego*, *EOS* 52 (1962), str. 47 ad.; J. H. Michel, *Le „testament“ de Cnémon (MÉN. Dysc. vv. 729—740)*, *Chronique d'Égypte* 38 (1963), str. 287 a d.; (z části též:) V. Poláček, *Einige Interpretationsbemerkungen zu Menanders Dyskolos*, *Eiréne* V, 1966, str. 51—65.

(Kupiszewski publikoval svou výše uvedenou studii též německy v právě vydaném sborníku, F. Zucker, *Menanders Dyskolos als Zeugnis seiner Epoche*, Berlin 1965, a to na str. 115 až 138; v dalším je autor citován podle původního polského textu. — K cit. Zuckerově sborníku viz recenzi Poláček, *Listy filologické*, roč. 1966).

³ Tak již např. E. Costa, *Il diritto privato romano nelle commedie di Plauto*, Torino 1890; E. J. Bekker, *Die römischen Komiker als Rechtszeugen*, *Zeitschrift der Savigny-*

Také Menandrův *Dyskolos* skýtá mnohé podněty k historickoprávnímu studiu, a je téměř udivující, že právě po této stránce mu bylo až dosud věnováno v literatuře poměrně málo pozornosti⁴.

Svým původem spadá hra do doby tzv. klasického práva řeckého. Byla napsána nedlouho po zániku samostatnosti řeckých městských států a poprvé předvedena v Aténách v lednu 316 př.n.l.⁴ Její ohlas a úspěch byl tak výrazný, že přinesly autorovi palmu vítězství.

Děj hry je v podstatě prostý:

Hrdina hry, Knemon, chudý těžce pracující rolník, odloučený od okolního světa svou nepřístupnou nevraživostí, je zachráněn z nehody, která ho mohla stát život (pád do studně), právě těmi, které nejvíce nenáviděl (svým nevlastním synem Gorgiou a jedním z představitelů třídy majetných, nápadníkem své dcery, Sostratem). Děj je zasazen do rámce milostné zápletky se šťastným koncem.

Autor hry se však nespokojil jen s povrchním rozvedením této zápletky. Naopak, do své práce vložil řadu závažných myšlenek společenskofilosofických, které ověřuje na různých současných ekonomických a právních institutech.

Jako červená nit se táhne celým dílem rozpor mezi bohatými a chudými, mezi pracujícími a majetnými. Vůči chudým projevuje autor pozoruhodnou účast na jejich údělu, kořeněnou nejednou i ironickým sarkasmem⁵. Přesto však všechny společenské i osobní rozpory, k nimž ve hře dochází, jsou soustředěny v osobách a osudech těchto chudých, zatímco představitelé majetné třídy jsou od těchto rozporů oproštěni a navíc vystupují v rolích vlídných, laskavých a jen dobro rozsévajících spoluobčanů. Autor jako by tím chtěl na jedné straně říci, že chudoba, nebo jinými slovy: nedostatek výrobních prostředků, znemožňující spokojený a blahobytný život, je i prapříčinou rozporů osobních, zejména mezi příslušníky této třídy, a na druhé straně, že bohatství není jen právo a moc, nýbrž i závazek.⁶

Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abt. (= ZSS) 13 (1892), str. 51 a d.; J. Partsch, *Römisches und griechisches Recht in Plautus' „Persa“*, Hermes 45 (1910), str. 595 a d.; další lit.: L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, str. 224 a d. (zejm. i pozn. 8 a d.); U. E. Paoli, *Comici latini e Diritto attico*, Milano 1962 (také tato práce vyšla těsně před smrtí autora a přináší souhrn jeho dosavadního bádání v tomto směru).

⁴ Srv. výše pozn. 2.

⁵ Srv. zejm. verše 3 a d., 129 a d., 604.

⁶ Srv. zvl. verše 767—770, 797—818. Hlavní myšlenkou je tu deviza, že peníze nejsou všechno, že rozhodující je jediné přízeň osudu (tyche). Proto: pomáhej (sociálně) slabým, neboť i ty se můžeš dostat do hmotné tísně.

Srv. k tomu W. Kraus, *Menanders Dyskolos*, Sitzungsberichte der Österreich. Akad. der Wiss., Phil. hist. Kl., Bd. 234, Abh. 4, Wien 1960, str. 19; Tronskij, *l. c.*, str. 66; Trencsényi-Waldapfel, *l. c.*, str. 293 (autor však posuzuje situaci značně optimisticky: soudí, že je tu naznačován i zdravý poměr mezi městem a venkovem. Srv. k tomu Poláček, *l. c.*, str. 54 p. 8).

II. S takovým prvním konfliktem, zajímavým současně i z právního hlediska, se setkáváme hned v prologu hry, kde bůh Pan uvádí publikum do podstaty děje:

Ústřední postava hry, neotesanec Knemon, se oženil s vdovou, která z prvního manželství měla synka. Mezi manžely však docházelo k neustálým rozporům (Menander: hádali se nejen celé dny, nýbrž i větší část nocí), které se narozením dcerky ještě stupňovaly, že žena nakonec utekla k svému synovi z prvního manželství Gorgiovi, jenž po svém pokrevním otci zdědil kus pole a jednoho otroka.⁷

Již tato situace je z právního hlediska velmi zajímavá, ale v literatuře zůstala celkem bez valného povšimnutí.⁸ Jako hlavní výtěžek analýzy této scény vyplynul pouze závěr, že Menander tu prokazuje, že důvodem k rozvodu, jehož se (údajně) mohla legitimní manželka podle toho dovolat, nebyla jen *κακωσις* ve smyslu manželova cizoložství, spáchaného v domě, kde s ní bydlel, nýbrž i jiné zlé nakládání ze strany manžela.⁹

Nelze však tvrdit, že by tento názor plně odpovídal řeckému pojetí. Již rozvod sám o sobě byl u Atéňanů věcí i pro ženu celkem snadnou, a nebylo k němu po právní stránce ani zapotřebí nějaké úřední intervence.⁹ Výraz *κακωσις* se také nevztahoval na nějakou skutkovou podstatu, jež by měla manželku legitimovat k rozvodu, nýbrž bylo jím jen označováno takové manželovo jednání, jež i v očích veřejnosti bylo zavrženíhodné. Ač rozvod byl zcela soukromou záležitostí manželů, docházelo zřejmě v některých případech k takovým výstřelkům ze strany manželovy, že to pobuřovalo i ve-

⁷ Srv. v. 13—27.

⁸ Tak např. Kupiszewski, *l. c.*, str. 50.

K pojmu *kakosis* srv. W. Pape-M. Sengebusch, *Griechisch-Deutsches Handwörterbuch*, Braunschweig 1880, I., str. 1306; W. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland*, München 1934, str. 393 a d.

⁹ Jestliže ženy, jež opouštěly společnou domácnost, většinou předstupovaly před prvního archonta s písemným prohlášením, že se rozhodly pro zrušení manželství (*apoleipsis*), dalo se tak nepochybně jen v zájmu publicity. Srv. J. Cvetler, *Tureček a kol. Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 187.

Někteří autoři pokládají tuto zásadu za kogentní předpis (tak např. E. Weiss, *Griechisches Privatrecht auf rechtsvergleichender Grundlage*, I. Leipzig 1923, str. 311; R. Taubenschlag, *Opera minora* I. Warszawa 1959, str. 631 (s odv. na Weisse, *l. c.*, s tisk. chybou citace); Erdmann, *l. c.*, 273, 393 a d.

Spíše však šlo o obvyklou praxi, z uvedených důvodů publicity. Také v uvedené Menandrově hře je pouhá zmínka o tom, že žena odešla od muže (v. 22) pro jeho zlé nakládání. O nějaké intervenci archonta tu není nijaké zmínky.

K otázce srv. ještě H. J. Wolff, *Beiträge zur Rechtsgeschichte Altgriechenlands und des hellenistisch-römischen Ägypten*, Weimar 1961, str. 203 a p. 131; (dřívější studie téhož autora, *Die Grundlagen des griechischen Eherechts*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 20 (1952), str. 1—27 a 157—181), zůstala autorovi tohoto článku nepřístupna); J. Modrzejewski, *Les juifs et le droit hellénistique: Divorce et égalité des époux*, IVRA 12 (1961), str. 174; Kupiszewski, *l. c.*, str. 50.

řejnost, která jinak k mnohým prohřeškům manželů (např. i k jejich styku s hétérami v domě těchto žen) byla velmi shovívavá. Označením situace za *kakósis* činilo spíše veřejné mínění nátlak na ženu, aby těmto už i veřejně pohoršlivým výjevům udělala konec.

Že Menander v této souvislosti neužívá odborného výrazu ἀπόλειψις (rozvod) a říká prostě, že žena odešla k svému synovi, není jistě nic udivujícího¹⁰. Ani moderní autor by to nepochybně nevyjádřil jinak.

Ale v této scéně je také řada dalších, právního historika nezbytně zajímajících otázek, jež autor hry zřejmě přešel jako samozřejmé. Přesto není dnes, s odstupem více než dvou tisíciletí, nezajímavé, si jich blíže povšimnout.

Syn Knemonovy ženy Gorgias byl v době otcovy smrti ještě malý. Zřejmě však nebyl příliš starý ani v době, kdy se odehrává děj, neboť autor jej i tu označuje slovem παῖς, což by bylo možno v nejlepším případě přeložit slovem „synek“ nebo „mládenec“. Přitom Gorgias obdělává dědictví po otci, vlastní otroka a vyživuje matku.

Kdybychom analyzovali situaci dnešními nebo i jen římskoprávními měřítky, narazili bychom očividně na řadu problémů, např.: kdo vykonával otcovskou, resp. poručenskou moc nad nezletilým Gorgiou; jak to, že se hoch mohl sám, zřejmě ještě jako nezletilý, ujmout vlády nad dědictvím po otci, když jeho matka byla ještě u jeho nevlastního otce; jaký byl v dané situaci právní vztah mezi dědictvím, nezletilým Gorgiou, jeho matkou a jeho nevlastním otcem, apod.

Autor hry se zřejmě nezatěžoval podobnými úvahami a ani vůči publiku nepocítoval potřebu se s naznačenými otázkami eventuálně nějak vyrovnávat. Při jinak vysoké umělecké úrovni díla to tudíž nelze hodnotit jako pouhý nedostatek, způsobený tím, že Menander nebyl právník, nýbrž jako skutečnost, osvědčující vůbec řecké, resp. atické právní myšlení: v rámci stávajícího právního řádu přijímat určité události nebo děje prostě jako fakty, s nimiž je třeba počítat, resp. které je třeba vzít takto na vědomí¹¹.

¹⁰ Jinak pleonasticky např. Kupiszewski, *l. c.*

¹¹ Jako příklad, významný také v souvislosti daného tématu, možno tu uvést zejména tutelu. Řecké právo ji jako institut neznalo, a přece pronikala jako charakteristická skutečnost každodenním životem starověkých Řeků. Nezletilci a ženy vůbec byly vždy pod rodinnou mocí kyria. Jsou však známy i případy, že poručníkem byl otrok! Jak daleko se tu odlišovalo atické právo např. od práva římského! — Srv. k tomu též Taubenschlag, *l. c.*, str. 629.

Řecké právo samo tudíž také neznalo nějaký technický výraz pro tutelu, resp. pro rodinnou moc, již někdo nad někým vykonával. Slovo „*kyrieia*“, jehož je někdy v této souvislosti užíváno, je plodem pozdějších právníků. Antické doklady tu mluví pouze o *kyriovi*. —

Jako jiný příklad lze také uvést, že řecké právo nedospělo v právní terminologii ani k tomu, aby rozlišilo mezi držbou a vlastnictvím, i když se vědělo, že držitelem může být také někdo jiný než skutečný vlastník.

Pojímání situací staticky, jako faktů, je vůbec vlastní většině starověkých právních

Tomu ostatně i nasvědčují náznaky, obsažené ve shora zmíněném Panově prologu:

Když se krize mezi manžely vystupňovala, vzepřel se zřejmě mladý Gorgias Knemonovi (který ho možná i vyhnal z domu), chopil se svého otcovského podílu a dal se do práce. Protože Knemon žil v nevůli s celým okolím, bylo veřejné mínění cele na straně příčinnivého Gorgii, který je také ve velmi sympatickém světle obecenstvu představován samotným Panem.

III. Další, z právněhistorického hlediska zvláště zajímavá je třetí scéna 4. aktu, kde se dovídáme o opatřeních, jež Knemon činí pod dojmem hrozící smrti.

Jak již uvedeno, zachrání Gorgias a Sostratos Knemona ze studně. Tento čin způsobí úplný obrat v Knemonově povaze, obrat tak radikální, že se vlastně naráz stává z nevraživého nepřítele všech lidí hlasatel lásky k bližnímu.¹²

Zranění, které si při pádu do studně přivodil, přivádí Knemona k nutnosti myslet na poslední věci člověka, a postižený hrdina příslušná opatření skutečně činí. Většina autorů označuje tuto scénu za „Knemonův testament.“¹³

Věc však zdaleka není tak prostá.

řádů. Srv. též Weiss, *l. c.*, str. 219 a d.; Poláček, tento sborník (=PHS), 8 (1962), str. 243. Ostatně i římské právo samo, které nejvýrazněji a nejdříve přešlo od jednostranných prohlášení ke koncepci závazků smluvních, podává nejeden důkaz o statičnosti takových právních aktů. Tak kupř. i sama *mancipace* nebyla, jak přesvědčivě prokázal M. Kaser, *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*, Köln — Graz 1956, str. 137, původně smlouvou, nýbrž jednostranným reálným aktem ze strany kupujícího. Prodávající se k tomu jen připojoval jako *auctor*. — Podobně jednostranným aktem byla *dotis dictio* aj. Srv. Kupiszewski, *l. c.*, str. 62 a tam cit. — K atické *dotis dictio* viz dále text a pozn. 52 a 53.

¹² Srv. v. 709—745. Srv. též R. Flacelière, *Revue des Études Grecques*, 72 (1959), str. 372.

Hra obsahuje několik podobných scén, kde dochází k zvrátům jakoby obratem ruky, např.:

Mezi Gorgiou a Sostratem vystupují nejprve markantně třídní rozdíly. Náhle však tyto rozdíly mizí. — (Je udivující, že si toho všimlo poměrně málo badatelů. Tak kupř. Kraus, *l. c.*, str. 18). Nebo: Sostratův sňatek je podložen jeho láskou ke Knemonově dceři, a Sostratos kvůli tomu podstupuje i tvrdou zkoušku nádenickou prací. A na jednou je dojednávána i druhá svatba, mezi Gorgiou a Sostratovou sestrou, bez nějakých hlubších důvodů, v podstatě jen proto, aby si Gorgias pomohl z nuzné hmotné situace. (Srv. v. 828 a d. — K tomu též Kraus, *l. c.*, str. 19.)

¹³ Tak kupř. K. C. Kamerbeek, *Mnemosyne* 1959, str. 127; F. Stoessl, *Personenwechsel in Menanders Dyskolos*, Sitzungsberichte der Öster. Akad. der Wiss., Phil. Hist. Kl., Bd. 234, Abh. 5, Wien 1960, str. 68 a d.; Paoli, *Mus. Helv.* cit., str. 53 a d.; Kupiszewski, *l. c.*, str. 50 a d.

Michel, jehož cit. studie se stala autorovi tohoto článku přístupnou teprve těsně před odevzdáním rukopisu do tisku, zastává v podstatě obdobné stanovisko jako autor článku, totiž že uvedené místo v *Dyskolu* nelze označit za testament v tomto slova smyslu (*l. c.* str. 290 a 293). Přesto však neunikl zcela léce, která je skryta v každém „moderním“ přístupu k antickým právním institutům. Na jiném místě své studie (*l. c.*, str. 287) označuje uvedenou pasáž hry za projev Knemonových *dernières*

Menander předvádí situaci takto:¹⁴

Knemon očekává, že bude muset zemřít, ale i kdyby měl žít dál, činí Gorgiu svým právoprvným synem a postupuje mu všechnen svůj majetek. Kromě toho mu však svěruje i svou dceru s tím, aby jí opatřil manžela. Poté podrobuje sebekritice svůj dosavadní způsob života a jednání, a svého (nyní adoptovaného) syna (Gorgiu) pověřuje vedením všech svých záležitostí. Vyhrazuje si jen pro sebe a svou (bývalou) manželku, kterou opět bere k sobě, určitý výměnek.

Svůj projev ukončuje Knemon slovy, určenými spíše obecenstvu než Gorgiovi a vyjadřujícími ostatně hlavní ideu hry: lidé mají žít mezi sebou v míru a shodě. Nato odpovídá Gorgias (v. 748): Ἀλλὰ δέχομαι ταῦτα πάντα.

Tato Gorgiova odpověď je v literatuře překládána různě¹⁵. Ale nejen překlad této odpovědi, nýbrž celé pojetí a výklad tohoto výstupu jsou z právně-historického hlediska významné.

Jak uvedeno, pokládají četní badatelé tuto scénu za ústní testament.¹⁶ Přesto ji lze takto označit jen s výhradami. Jak vyplývá přímo z textu hry, činí Knemon opatření nejen pro případ své brzké smrti, nýbrž současně i pro případ svého dalšího žití. Postupuje svému adoptovanému synovi celé vedení rodinných záležitostí, dále moc („κυριεία“) nad svou (Knemonovou) dcerou, tedy jeho (nevlastní) sestrou, a posléze — což se bezprostředně týká jeho subjektiv-

volontés (podtrženo autorem článku), na str. 290 pozn. 2 mluví o „testamentu — adopci“, a dále (l. c., str. 291) všeobecně o Knemonově testamentu, aniž upřesňuje, co si tu má čtenář pod tímto pojmem představit, když zde též autor uvádí i to, co s vlastním Knemonovým testamentem nemá nic společného. (Srv. ostatně i sám nadpis jeho studie — viz výše pozn. 2 na k.).

E. Seidl, *Juristische Papyruskunde 15* (Studia et Documenta Historiae et Juris, XXX-1964, str. 494) zaznamenává cit. Michelovu studii opět jen jako pojednání o „adoptivním testamentu archaického druhu“. — Tak „archaický“ ale tento případ přece není: vždyť jde o konec tzv. klasické doby!

Je však důležité si v této souvislosti povšimnout, jak upozornil již E. F. Bruck, *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, München 1926, str. 271 a d., že tzv. „testamentární adopce“ mizí v řeckém právu doby hellénistické, zřejmě v důsledku úpadku rodinného kultu předků. Menandrov Dyskolos je (zatím) časově nejmladším (a snad i posledním?) dokladem antické řecké adopce tohoto druhu. — Srv. též Michel, l. c., str. 290, p. 2.

¹⁴ Srv. v. 709 a d., zejm. 729—739.

¹⁵ Martin, *editio princeps*, str. 79:

„Eh, bien, j'accepte tout cela.“ (Podobně německý a anglický překlad, *tamtéž*, str. 48—49.)

C. Diano, *Menandro, Dyskolos ovvero sia il Selvatico*, Padova 1959, str. 125:

„Tutto questo io lo ricevo ed accetto.“

Paoli, l. c., str. 57, p. 27 (s odvoláním na Gallaotiho):

„Sono d'accordo.“

Kupiszewski, l. c., str. 54 (s odvoláním na Łanowskiho):

„Na wszystko się zgadzam!“

R. Schottlaender, *Das Rauhebein (Dyskolos)*, Berlin 1961, str. 44

„Einverstanden — nehme alles.“

¹⁶ Srv. výše pozn. 13.

ních hmotných zájmů — vyjadřuje starost o sebe samotného tím, že pro sebe a svou manželku (= Gorgiovu matku) vyhrazuje výměnek.

Opatření, které je obecně zváno „testament“, může — jak známo — nabyt účinnosti až po zůstavitelově smrti, pokud do té doby není platně změněno nebo nahrazeno jiným. V uvedené hře však Knemon vůbec neumírá, nýbrž nakonec se sám účastní svatebního veselí! Kdybychom výše uvedená opatření Knemonova označili jako „testament“, pak přece v průběhu celé hry nemohla vůbec přijít k platnosti.

Je proto třeba podrobit situaci i její právní podstatu podrobnějšímu rozboru.

Až do Solonových reforem (počátek 6. st. př. n. l.) nebylo v Atice dovoleno pořizovat o majetku na případ smrti. Majetek přecházel na další dědice a generace předepsanou zákonnou posloupností. Teprve Solon dal atickým *patres familias* mj. i právo pořizovací. V rámci těchto opatření na případ smrti (*κατὰ διαθήκας*) mohli také uskutečnit adopci synů. Z toho usuzují někteří badatelé, že „poříditi testament“ znamenalo v antickém právu totéž co „adoptovat syna“¹⁷

Ale slovo *διαθήκη* je samo mnohem starší než testovací možnost Atéňanů, a znamenalo původně „nařízení“, „opatření“, pak také „podstata (věci)“, později též „smlouva“¹⁸.

Tomu odpovídající sloveso *διατίθεσθαι* lze pak nejvhodněji přeložit výrazem „činit opatření o svých věcech“¹⁹.

¹⁷ *νόον ποιῆσθαι*.

Srv. k tomu J. H. Lipsius, *Des attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des attischen Prozesses von M. H. E. Meier und G. F. Schönmann dargestellt*, 4 sv. Leipzig 1905—1912; sv. 2,2, str. 509; Weiss, *l. c.*, str. 211 a pozn. 65; Paoli, *l. c.* str. 56; Kupiszewski, *l. c.*, str. 51.

Zvlášť charakteristické jsou tu závěry uvedeného italského badatele, jež si proto zaslouží alespoň krátké pozornosti. Paoli se odvolává zejména na citát z Isaiovy řeči ve věci Aristarchova dědictví (kolem r. 378 př. n. l.; *l. c.* č. 9): *οἶμαι τοίνυν πάντας ὑμᾶς εἰδέναι, ὃ ἄνδρες, ὅτι κατὰ διαθήκας αἱ εἰσαγωγαὶ τῶν εἰσποιητῶν γίνονται, δίδοντων τὰ ἑαυτῶν καὶ ἕεις ποιουμένων, ἄλλως δὲ οὐκ ἔξεντι*.

Autor překládá toto místo takto: „Penso che tutti voi sappiate, o giudici, che le nomine degli adottivi si fanno per testamento, col far dono dei propri beni e col creare i figli adottivi; altro modo non c'è“.

Tento překlad však nepodává přesně pravý stav věci, jak odpovídal tehdejšímu pojetí. Antický autor chtěl říci: Zápis adoptivních synů do seznamu občanů (= plně provedená, právně platná adoptace) je uskutečňována na podkladě ustanovení dědice *κατὰ διαθήκας* těmi, kdož svůj majetek dávají dál (= odkazují) a ustanovují adoptivní syny. (K tomu srv. dále pozn. 19.)

Velmi modernizovaný hořejší překlad (srv. též dále pozn. 23) vedl arci autora i k jeho v textu uvedeným závěrům, i když ve svých dalších výkladech dochází k dalším rozporům (srv. cit. pozn. 23).

Viz též výše pozn. 13.

¹⁸ Tak též Paoli, *l. c.*, str. 54. — Srv. dále Pape - Segenbusch, *Wörterbuch*, cit. I., str. 578; Ziebarth, *Pauly-Wissowa Realenzyklopädie der klas. Altertumsw.*, (= RE) s. v., sv. IX, sl. 349—352.

¹⁹ Srv. cit. *Wörterbuch I.*, str. 740.

Řecké, resp. atické právo sledovalo prostřednictvím „testamentu“ jen tento hlavní cíl: zajištění kontinuity rodiny (*οἶκος*)²⁰. Všechna ostatní ustanovení „testamentu“ byla věci vedlejší. Nedůležitá byla proto i jeho vnější forma.

Zmíněná důležitost zajištění rodové (resp. rodinné) kontinuity zahrnovala tudíž i adopci syna tam, kde nebylo zákonných mužských potomků. Proto spadala tato adopce též pod pojem *diathéké* ve významu opatření, resp. prohlášení, upřesněného zde v účelu a cíli: šlo o opatření (prohlášení) učiněné na případ zůstavitelovy (adoptantovy) smrti a sloužící k zajištění shora zmíněného společenského zařízení (*oikos*).

Přistoupíme-li nyní z tohoto hlediska k rozboru výše uvedené scény, docházíme k tomuto závěru:

K zajištění kontinuity *oiku* adoptoval Knemon svého (dosavadního) nevlastního syna Gorgiu (adopce). Pro případ, že by on (Knemon) zemřel, odkázal Gorgiovi všechnen svůj majetek (testament, v atickém slova smyslu, tj. ustanovení určité osoby dědicem na podkladě jejího přijetí za vlastního syna). Ale i *kdyby* měl Knemon *žít dál*, měl Gorgias převzít veškeré jmění a celé zařízení Knemonovy rodiny, včetně rodinné moci nad svou sestrou, a včetně výměnku pro adoptivního otce a jeho manželku, Gorgiovu matku (jednostranný reálný akt Knemonův).

Z uvedeného je patrné, že pro právní myšlení antických Řeků bylo charakteristické, že oni spatřovali podstatu věci v prohlášení toho, kdo to nebo ono opatření činil, aniž cítili potřebu spatřovat v tom nezbytně nějaké dvoustranné právní jednání.²¹

Prohlášení Knemonovo bylo v jejich pojetí platné, ať se Gorgias vyjádřil či nevyjádřil. Kdyby se nebyl vyjádřil, nebylo by pouze jisto, zda Knemonovo prohlášení bude opravdu uvedeno v život. Gorgias měl ovšem teoreticky i možnost Knemonovo prohlášení odmítnout. Ale i kdyby se tak bylo stalo, nic by se bylo na vlastním Knemonově prohlášení nezměnilo. Byl by pouze chyběl subjekt, který by toto prohlášení, resp. opatření uvedl v život. Ovšem společenské a zejména rodinné vztahy u starověkých Řeků byly do té míry podloženy generační úctou, že by případné odmítnutí otcova projevu vůle, zejména tehdy, kdy šlo o věc tak vážnou, jakou byly záležitosti *oiku*, bylo něčím v očích rodiny i společnosti neslýchaným. Proto v této věci (stejně jako v řadě případů jiných a podobných) postačil jednostranný reálný akt, tj. prohlášení toho, kdo příslušné opatření činil.

Jak vidno, zahrnoval uvedený Knemonův výstup celou řadu prohlášení a opatření, jež zdaleka nesouvisí s pojmem „testament“, jak jsme jej převzali

²⁰ Srv. cit. Wörterbuch, II., str. 302; A. W. Van Buren, RE, s. v., sv. 17, sl. 2119 ad.; Erdmann, l. c., 125, 132; G. Thomson, *Studies in Ancient Greek Society*, London 1949, str. 109 a d., 313 a d.; H. J. Wolff, *Beiträge*, zvl. str. 167 a d., 221 a d., 233 a d.

²¹ Srv. výše pozn. 11.

z římskoprávní terminologie. I tento příklad tudíž potvrzuje nezbytnost toho, co bylo i v nejnovější literatuře opětovně zdůrazněno: že nelze paušálně posuzovat historické právní pojmy a instituty moderními měřítky, nebo je označovat technickými termíny, převzatými z jiných právních systémů.²²

V daném případě buď je třeba výslovně zdůraznit, že tu jde o opatření *obdobné* poslednímu pořízení, testamentu, avšak *nikoli shodné* s testamentem, jak tento institut běžně chápeme my nebo jak jej např. chápali staří Římané, nýbrž že šlo o právní institut jiného, atického ražení, který s naším (nebo starořímským) testamentem má v plném rozsahu společné jen jméno.

Pod tímto zorným úhlem pak nezbytně odpadnou úvahy i kombinace, vyplývající z moderních analýz a spekulací, ale zcela cizí vlastní koncepci práva atického.²³

Uvedená scéna však dává nahlédnout ještě dál do podstaty starořeckého rodinného práva.

I když Knemon adoptoval Gorgiu především proto, aby tak zachoval kontinuitu rodu, nebylo by toto opatření stačilo k tomu, aby další vývoj událostí probíhal na scéně tak, aby diváci nepocítovali jejich nesoulad s normami skutečného života. Neboť i jako adoptovaný syn Knemonův, nebyl Gorgias vůči Knemonově deři bratr *ὁμοπάτωρ* (= pocházející z téhož otce), nýbrž pouze *ὁμομήτωρ* (= pocházející ze společné matky).

Právě tato Menandrova hra je i v tomto směru pro právní historiky velmi významná, neboť bezprostředně ukazuje, jaký specifický účel a cíl mělo u Řeků manželství: také ono sloužilo především k zajištění rodinné kontinuity, a proto na ně kladli Řekové i po této stránce specifické požadavky. Solon vydal mj. také tento zákon: *ἢν ἄν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δίκαιοις δάμαρτα εἶναι ἢ πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ ἢ παππὸς ὁ πρὸς πατρός, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους.*

Bylo tím řečeno, že za legitimní smějí být pokládány jen ty děti, jejichž matka byla provdána formou *ἐγγύη* (= *ἐγγύησις*), a to svým otcem, nebo

²² Srv. *PHS* 8 (1962), str. 243.

²³ K takovýmto nadměrně „modernizovaným“ výsledkům dospívá v této souvislosti zejména i Paoli (viz výše pozn. 17), když uzavírá, že institut adopce se prý v této hře jeví jako opatření *mortis causa*, které však v případě dalšího žití testátora a v důsledku jeho abdikace na *kyrieiu* prý má tytéž právní účinky jako právní akt *inter vivos* (podtrženo autorem článku).

Vpravdě však nelze hledat jen obdobu mezi právním aktem *inter vivos* a adopcí, jak byla v průběhu uvedené hry uskutečněna. Neboť Knemonovo opatření (tj. ustanovení Gorgii *kyrieiu* rodiny) je už samo o sobě právním aktem *inter vivos*. (Srv. i nejnověji H. J. Wolff, *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* 16, 1963, sl. 188—189, proti F. Brindesimu v recenzi jeho práce *La Famiglia Attica*, Firenze 1961).

Nadmíru moderní interpretace Paoliho je patrna i z tohoto jeho závěru (*l. c.*, str. 57): „un atto unilaterale (il testamento) si perfeziona (!) in virtù di un atto bilaterale (l'adozione)“ (!) — podtrženo autorem článku.

Jinou nadměrnou modernizací antické řecké koncepce jsou některé novodobé výklady o starořeckém sňatku. Srv. k tomu dále pozn. 33.

svým pokrevním plnoprávným bratrem (ὁμοπάτωρ), nebo svým dědem ze strany otce.

Již z této formulace vidíme, že žena hrála jak před, tak i při a po uzavření manželství druhořadou roli. Především šlo při této záležitosti o to, zda z uskutečněného spojení vzejdou či nevzejdou potomci, podle zákona schopní a oprávnění zachovat i pro další generace právně uznanou existenci rodovou.

Takto chápaná podstata i účel manželství byly tehdejší společnosti právě tak vlastní, jak je manželství samozřejmé ve své dnešní koncepci nám. Ani Menander tedy nemohl představit vývoj událostí ve své hře jinak, než jak to odpovídalo tehdejšímu právnímu i společenskému pojetí.²⁴

Aby tedy Gorgias mohl provdat svou sestru tak, aby její manželství splnilo svou funkci, kterou od legitimního manželství tehdejší společnost požadovala (tj. především zplození legitimních dětí), bylo třeba, aby měl nad ní stejnou moc, jaká bezprostředně příslušela mužům v cit. Solonově zákoně výslovně jmenovaným. Proto se také Knemon výslovně své moci nad dcerou ve prospěch Gorgii vzdal.

Uvedená scéna nám tedy pouze přibližuje a ověřuje tehdejší právní úpravu rodinných vztahů, jejich společenskou podstatu i význam.

Ovšem také pouze z tohoto hlediska nutno zkoumat a interpretovat vlastní ἐγγύη (ἐγγύησις), institut, který v novodobé literatuře byl a dosud je předmětem značně protichůdných názorů a diskusí. Neboť i zde je uvedená názorová rozdílnost z podstatné části ovlivněna příliš „novodobým“ přístupem k věci. Věcně tu můžeme sledovat zejména tyto dva hlavní směry:

Někteří badatelé pokládají ἐγγύη za smlouvu o manželství, uzavřenou mezi majitelem moci nad dotyčnou ženou (*kyrios*), a jejím budoucím manželem, obdobnou s římskými *sponsalia*.²⁵

²⁴ Ps. Dem. 46,18 (contra Steph. II). — Srv. Aristofanes, *Ptáci*, v. 1660 a d. V překladu F. Stiebitze (Praha 1934, str. 113) zní místo (v. 1673 a d.) takto: „... zákon Solonův: Levoboček nemá nároků na dědictví, je-li zde manželských synů. Není-li však manželských synů, mají nárok na dědictví rovným dílem nejbližší pokrevní příbuzní zemřelého“. Překladatel zde nepostřehl rozdílnost mezi manželstvím legitimním a nelegitimním (srv. dále str. 16 a 21). Díval se na starověký text očima současnosti a rozlišoval děti na „manželské“ a „nemanželské“. Správně by měl překlad znít: „Syn z ilegitimního manželství nemá nárok na dědictví, jsou-li tu děti legitimní“.

K věci srv. i celý rozhovor mezi Poseidonem, Heraklem a Pisthetairem na uv. místě „Ptáků“. Byť zasazen do mytologického rámce, je tu podán plastický obraz právního podkladu rodinných a dědických vztahů. — Srv. též Erdmann, *l. c.*, str. 369 a p. 17.

Pokud jde o společenský názor starých Řeků na ženy a manželky, čteme příznačnou charakteristiku v řeči proti Neairovi, přičítané Demosthenovi (Ps. Dem. 49, 122):

Τὰς δὲ γὰρ ἑταίρας ἠδονῆς ἕνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακὰς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν.

Srv. též Athenaios 13, 31; Strobaios *Floril.* 67, 19. — Cf. Hruza, *l. c.* II. str. 82.

Právem proto označil B. Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, čes. vyd. Praha 1950, str. 231 (Marx-Engels, *Vybrané spisy II*), starověkou řeckou manželku za pouhou „nejstarší služku a rodičku dětí“.

²⁵ Srv. Th. Thalheim, RE V (1905) sl. 2567 a d.; J. Partsch, *Griechisches Bürg-*

Jiní autoři prohlašují ἐγγύη za konstitutivní právní akt, *smluvně* dohodnutý a uskutečněný mezi *kyriem* nevěsty a jejím budoucím manželem (tzv. Ehebe-gründungsakt), na podkladě něhož vznikne nové manželství. Se zasnubami v tomto slova smyslu nemá ἐγγύη nic společného, neboť ty jsou pouze příslibem budoucího manželství. Na podkladě ἐγγύη vzniká manželství bezprostředně, neboť k jeho platnosti netřeba z právního hlediska již nic dál podniknout.²⁶

Otázku, zda a kterému z těchto názorů je třeba dát přednost, zodpoví opět nejlépe rozbor pramenných svědectví.

V Menandrově *Dyskolu* o tom čteme:

v. 761—762 Gorgias:

... τήνδε γ]οῦν ἐγωγέ σ[ο]: ἐγγυῶ,²⁷

v. 842 ad. Kallipides:

Ἄλλ' ἐγγυῶ παίδων ἐπ' ἀρότω γνησίων τὴν θυγατερ' ἤδη, μειράκιον....

Dále týž autor v *Perikeiromene*, v. 435 a 436:

... ταύτην γνησίων παίδων ἐπ' ἀρότω σοι δίδωμι.^{27a}

A ve fr. 682, vyd. Koerteho:²⁸

παίδων ἐπ' ἀρότω γνησίων δίδωμι σοι ἔγω τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα.

Ve všech zde uvedených případech je na první pohled nápadná tato skutečnost: aktivní je pouze *kyrios* (v *Dyskolu* Gorgias a Kallipides), kdežto budoucí manželé jsou spíše jen předmětem kyriova prohlášení, při čemž žena = nevěsta zůstává úplně pasivní a zcela bez povšimnutí,²⁹ zatím co ženich je

schaftsrecht, Leipzig-Berlin 1909, str. 48 a d. — Z nejnovějších autorů zřejmě též J. Cvetler, *l. c.*, str. 187 (telegrafický styl jeho pojednání arci neposkytuje zcela bezpečnou základnu k jednoznačnému zařazení jeho mínění do té či oné názorové skupiny).

²⁶ Ze starších zejména E. Hruza, *Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Familienrechtes*, Erlangen — Leipzig, I. 1892, str. 9 a d., zejm. 18 a d., 35 a d.; II. 1894, str. 174 a d. (autor je v zásadě zakladatelem této teze); z pozdějších např. Erdmann, *l. c.*, str. 165, 225 a d. (tamtéž v pozn. 23 cit. další lit.). Nejnověji zejm. Wolff, *Beiträge cit.*, zvl. str. 161 a d., 170 a d., 196 (s lit.); viz též výše pozn. 9 na k.

Některí autoři zastávají v podstatě stejnou tezi, ale s různými modifikacemi. Podrobněji k tomu Kupiszewski, *l. c.*, str. 56 a p. 48.

Na téměř udivující balancování mezi pojmy narážíme u Brindesiho, *l. c.*, str. 26, který charakterizuje *engysis* jako „nezávaznou dvoustrannou a reálnou smluvu sui generis s konstitutivním účinkem“ (!?).

²⁷ Cit. podle Bingena (viz výše pozn. 2). Je to stejná rekonstrukce jako např. u Diana, *l. c.*, str. 65.

Kupiszewski ji přejímá rovněž (*l. c.*, str. 57), odvolává se však zásadně na vyd. Krausovo (tamtéž, str. 48, pozn. 9), avšak rekonstrukce Krausova je jiná! (Srv. jeho vyd. str. 57, 581.)

^{27a} Srv. k tomu též Erdmann, *l. c.*, str. 243 a pozn. 6.

²⁸ Viz A. Koerte, *Menander, Reliquiae = Menandri quae supersunt*, II. Lipsiae 1953, str. 243.

Srv. rovněž týž, *op. cit.* I. Lipsiae 1957, str. 89, pozn. k v. 33 tam uvedené *Fabula incerta* (autor usuzuje, že v této pasáži byl zřejmě podobný text jako v cit. fr. 682)

²⁹ Sestra Gorgiova je při scéně aspoň přítomna (4. výstup, 4. dějství), kdežto Kalli-

alespoň osobou, již je kyriův projev bezprostředně adresován a který naň pak také odpovídá. Jeho odpověď však není nějakou přímou reakcí na kyriovo prohlášení, nýbrž jen pokračováním v hovoru děje.

Další evidentní skutečností je kyriem dívek zdůrazňovaný požadavek, aby z uzavřeného manželského svazku byly zplozeny legitimní děti (παῖδες γνήσιοι).

Z uvedeného si tedy jen znovu ověřujeme smysl a společenskou funkci starořeckého manželství, jak o tom již byla výše zmínka. Vidíme, že v popředí stálo jako vůdčí myšlenka zplození legitimního potomstva, neboť jen ono bylo schopno zachovat kontinuitu rodiny a jí patřící rodinný majetek. Osoby, o které při tomto dění (uzavření manželství) fakticky šlo, tvořily vlastně jen jeho hodně pasívní podnož.³⁰

Vedle slovesa ἐγγυῶν, vztahujícího se k substantivu ἐγγύη, nacházíme v uvedených dokladech i prosté δοῦναι, značící i zde prostě „dávat“. Od tohoto δοῦναι je pak odvozeno substantivum ἐκδοσις, jež hraje v oblasti atického manželského práva rovněž nikoli bezvýznamnou roli.

Svým významem nasvědčuje δοῦναι a odtud i ἐκδοσις tomu, že šlo o neformální prohlášení i neformální jeho uskutečnění. V četných pramenných dokladech se vyskytující myšlenkové spojení ἐγγύη a ἐκδοσις vedlo mnohé badatele k tomu, že prostě prohlásili obojí za synonyma.³¹ Tuto tezi popírá uznávaný znalec starořeckého práva Hans Julius Wolff,³² jenž sice podobně jako mnozí jiní badatelé této skupiny³³ pokládá ἐγγύη za právní jednání tvořící součást sňatkového aktu, odehrávajícího se mezi kyriem nevěsty a ženichem („ein rechtsgeschäftlicher Teil des sich zwischen Kyrios und dem Ehemann abspielenden Verheiratungsaktes“), kdežto ἐκδοσις prohlašuje za „faktické odevzdání nevěsty“ („eine faktische Übertragung der Braut“). Autor používá v této souvislosti analogie s kupní smlouvou, kdy prohlášení dohody (konsensu) o ceně a zboží je „právním aktem“, odevzdání předmětu koupě a zaplacení smluvené ceny je už jen splněním uzavřené smlouvy.

Přesto se nelze ani u tohoto výkladu ubránit rozpakům a pochybnostem.

Sama formulace uvedená „definice“ ἐγγύη je příliš „moderní“, než aby ji

pidova dcera (= sestra Sostratova) při dotyčném výstupu (2. výstup, 5. dějství) ani není přítomna. Při tom Gorgiova sestra je osobou bezejmennou, ač kolem ní se vlastně točí podstatná část děje, zatímco Sostratova sestra je v seznamu rolí uvedena jménem (Plangon), třebaže je v tomto seznamu označena jako „němá osoba“ a z děje bezprostředně ani nevyplývá, kde konkrétně vystupuje. — Vnucuje se otázka, zda tato diferenciace je jen nahodilá či záměrná, daná okázale většinou k bohatým.

³⁰ Srv. analogický závěr, jež podává byť v jiné souvislosti, K. Marx, *Předmluva k 2. vyd. „18. Brumaire Ludvíka Bonaparta“*, viz Marx-Engels, *Vybrané spisy*, I., Praha 1950, str. 246.

³¹ Tak Hruza a někt. jeho následovníci (viz výše pozn. 26). Pokud jde o H. J. Wolffa, viz dále text článku.

³² Srv. Weiss, *l. c.* str. 219 a d.; H. J. Wolff, *l. c.*, výše v pozn. 25 a 26.

³³ Srv. výše pozn. 11 a 23 na k., a doleji pozn. 36.

bylo možno takto prostě „přesadit“ na platformu starořeckého práva. Řecké (atické) právo bylo ještě příliš vzdáleno takovýmto spekulativním koncepcím. Vycházelo naopak, jak jsme již poznali, zásadně z reálných faktů: z prohlášení toho, kdo to či ono opatření nebo rozhodnutí učinil.³⁴

V daném případě, tj. při uzavírání manželství, šlo i v době tzv. klasického práva v podstatě o to, že muž mající t.č. rodinnou moc nad ženou, ji ze svého rozhodnutí svěřoval pod moc jiného s tím specifickým cílem, aby z tohoto svazku vzešlo legitimní potomstvo. Je samozřejmé, že tomuto aktu předcházelo neformální jednání o zamýšleném sňatku mezi kyriem ženy a jejím budoucím manželem, ale vlastní, pro řecké právní pojetí rozhodující akt spočíval v jednostranném prohlášení kyria, jehož příklady byly už výše uvedeny: τὴν [δε] γυναῖκα [resp. konkrétně:] τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα σοι ἐγγυῶ = σοι δίδωμι [sc.:] παίδων ἐπ' ἀρότω γνησίων.

Nešlo tu tedy o žádné (dvoustranné) právní jednání, nebo nějakou jeho „část“, nýbrž o ryze reálný akt ze strany toho, kdo měl právo tento akt předsevzít (κόριος). Proto tu nešlo ani o nějaký „sňatkový akt“ aktivně „se odehrávající mezi kyriem ženy a manželem“. Jak názorně ukazuje i Menander, a jak o tom už byla výše zmínka, byl při tomto slavnostním aktu aktivní jen kyrios. I ženich byl spíše jen pasívním příjemcem kyriova rozhodnutí. Ostatně i po ἐγγύη byl budoucí manžel nadále pouze budoucím manželem, a prameny dosvědčují, že nejednou k dovedení této záležitosti do úplného konce, tj. ke vzniku dotyčného manželství vůbec nedošlo³⁴. Proto lze také těžko akceptovat shora uvedené přirovnání ἐγγύη ke koupi, kde bylo příslušným právním aktem prohlášení konsensu o ceně a zboží. Při ἐγγύη nešlo vůbec o „prohlášení konsensu“ (nebo dokonce vzájemného konsensu, jak by tomu bylo při koupi), nýbrž zde šlo — a to je třeba opět zdůraznit — o prohlášení osobního rozhodnutí kyria ženy, že svěřuje (dává) tuto ženu, nad níž měl dosud moc, jinému muži, a to za účelem uzavření a založení legitimního manželství. Toto kyriovo prohlášení také nemělo za následek nějaký právní závazek. Záleželo na kyriovi, zda nakonec ženu, nad níž vykonával moc, opravdu ženichovi vydá, a stejně záleželo i na ženichovi (ἐγγυώμενος), zda od uskutečnění svého úmyslu v poslední chvíli třebas neustoupí. Nějaké žaloby na uskuteč-

³⁴ Tak např. otec Demosthenův učinil prohlášení ἐγγύη vůči svému příteli Afobovi, jemuž takto přislíbil za manželku svou vlastní ženu Kleobulu.

Při jiné příležitosti přislíbil stejným způsobem svou dceru jakémusi Demofonovi. Žádný z těchto přislíbených sňatků se neuskutečnil. Srv. Dem. 27,5; 28, 15 a 16 (k tomu Hruza, l. c., I str. 46 a d.; Paoli l. c., str. 265; Kupszewski, l. c., 58 a d. — Kupszewski zde užívá výrazu „Demosthenův otec uzavřel ἐγγύη“. I to je ale lapsus do moderní koncepce manželské smlouvy. (Podobně i jiní. Srv. např. Erdmann l. c., str. 165.)

Kdyby ἐγγύη byla právním konstitutivním aktem, jenž přímo zakládá manželství, pak by Kleobula vlastně žila ve dvou manželstvích, což je nonsens.

Případ Kleobuly nebyl ojedinělý. Dochované prameny uvádějí celou řadu podobných případů. Srv. Erdmann, l. c., str. 247.

nění přislíbeného manželství ani nějaké žaloby na ev. náhradu škody, jestliže opravdu k definitivnímu uzavření manželství nedošlo (podobné římské *actio ex stipulatu*), v řeckém právu nebylo.³⁵

Zbývá ještě otázka, jaký vlastně měla význam „ἐκδοσις“. I zde je těžko přijmout výklad, založený na uvedeném srovnání s koupí. Při tomto právním jednání skončila věc opravdu zaplacením tržové ceny a vydáním předmětu koupě. U řeckého (atického) manželství však šlo — jak jsme viděli — o něco zcela jiného: o jakýsi „převod“ ženy z moci jednoho muže pod moc muže jiného, kde právně rozhodující bylo pouze prohlášení dosavadního kyria. Budoucí manžel se také nestával trvalým „vlastníkem“ ženy, jako by tomu bylo např. u koupě (např. i při koupí otrokyně), nýbrž pouze majitelem právní moci nad ženou, a ani v tomto směru ne bezvýhradně trvalým.

V celkovém pohledu antické koncepce měla legitimní svatební záležitost v podstatě tento průběh:

Jistě nejprve právně nazá vazné formální jednání mezi kyriem ženy a jejím nápadníkem o budoucím sňatku (a případných jeho podmínkách). Pak kyriovo prohlášení (ἐγγύη), společensky nesporně slavnostní akt,³⁶ z právního hlediska elementárně významný a rozhodující, ale s nevynutitelným uskutečněním jeho obsahu. Nakonec odevzdání nevěsty, tj. její skutečné svěření pod moc manžela (ἐκδοσις), zakončené jejím odchodem z domu jejího dosavadního kyria do domu jejího (nového) manžela. Vedle toho právně nezávazný náboženský i společenský svatební ceremoniál.³⁷

³⁵ V cit. řečech Demosthenových (viz předch. pozn.) je několikrát zmínka o tom, že k uskutečnění dotyčného manželství nedošlo, nikde se však nepraví, že by z toho některý z designovaných manželů vznesl nějakou žalobu.

Protože však věno bylo obvykle odevzdáváno současně s ἐγγύη, byl tu pro obě strany i určitý psychický nátlak na uskutečnění manželství, ježto navrácení věna bylo spojeno s citelnými materiálními újmami. — Srv. Hruza, *l. c.*, I., str. 47 a d.; Erdmann, *l. c.*, str. 65, 240 a d., 309.

³⁶ V průběhu historického vývoje starořecké společnosti se ovšem také měnily společenské zvyklosti i zevní forma právních jednání.

Je nepochybné, že v této otázce (uzavření manželství) šel vývoj od původního skutečného výkupu nevěsty k formám pouze obrazným, kdy pojmy sice zůstaly, ale jejich náplň a realizace dostávaly jinou podobu.

Tomu také nasvědčuje původní společný význam slova ἐγγύη = záruka, tj. příslib stvrzený rukou dáním. — K podrob. srv. Erdmann, *l. c.* str. 197 a d. (s lit.); Weiss, *l. c.*, str. 225 a d., a pozn. 19.

V každém případě je však naprosto nutné rozlišovat mezi „smlouvou“ v tomto slova smyslu a takovými právními jednáními starověkých národů, která sice také vycházela z dvoustranného jednání, ale právně byla podložena jednostranným prohlášením toho účastníka, který podle tehdejšího společenského i právního nazírání hrál v dané záležitosti právně rozhodující roli.

Bez přípravného dvoustranného jednání by samozřejmě sama *engyé* neměla žádný smysl, ale z právního hlediska své doby je třeba v ní vidět skutečně jednostranný reálný akt a nikoli „smlouvu“ v tomto slova smyslu.

³⁷ Srv. zvl. Erdmann, *l. c.*, str. 250 a d., 261 a d., a tam cit.; W. Durant, *Das Leben Griechenlands*, Bern 1939, str. 360.

Nejednou se jistě stávalo, že ἐγγύη a ἐκδοσις splývaly prakticky v jedno, a to tehdy, kdy ženich si svou manželku skutečně odvedl ihned po kyriově prohlášení ἐγγύη. V takovém případě mohl kyrios také snadno zaměnit výrazy ἐγγυῶ a δίδωμι, aniž by tím byl kdokoli uveden v rozpaky. Neboť obojí vyústilo prakticky současně v totéž.³⁸ A přítomným účastníkům nešlo jistě o nějaké právní diferenciaci slovní, nýbrž především a hlavně o konkrétní účel a cíl.

Tyto závěry lze ostatně ověřit i výkladem filologickým.

Jak je doloženo prameny, neužívali Řekové slovesa ἐγγυῶν jen v aktivním významu („přislíbit ženu někomu do manželství“ — s účinky již uvedenými), nýbrž i ve významu pasivním, a zde převážně o mužích³⁹. Ἐγγύη evidentně není výlučně kyriovo prohlášení, jímž tento svěruje do budoucna ženu, jeho moci dosud podléhající, do moci muže jiného za účelem založení legitimního manželství. Postupem času vstoupila do popředí spíše společenská stránka věci a kyriovo prohlášení — ἐγγύη se stalo slavnostním rodinným aktem, jímž byly kladeny základy k novému manželství a nové rodině.⁴¹ Proto nacházíme v pramenech i výraz „ἐγγυὰς ποιεῖσθαι“, který v literárním pojetí už vede i k překladu „uskutečnit zasnuby“.⁴⁰ V každém případě je ale z uvedeného

³⁸ Je třeba velmi litovat, že jediné místo v Dyskolu, které by mohlo být bezprostředním dokladem pro takovouto juxtaopozici ἐγγυῶν × δοῦναι je zachováno velmi porušené, takže z něho nelze vyvozovat jednoznačné závěry. Jde o již z části zmíněné trojverší 761—763 (viz výše...), o jehož rekonstrukci a tudíž i překladu dosud není mezi badateli jednoty. Ba, není ani jednoty v překladu a výkladu dosti spolehlivě zachovaného zbytku verše 763 ὡς δίκαιον δ' ἔστι popř. ὅσα δίκαιόν ἔστι.

Srv. např. Martin, editio princeps str. 80 a něm.—angl. překlad str. 48—49; Kraus, l. c. str. 58; Diano, l. c., str. 65; a 127; Paoli, Mus. Helv. cit. str. 61; Schottlaender, l. c., str. 46; Bingen, l. c., str. 41.

Z Herodotových zpráv (I, 93) je však dochována zmínka o tom, že v Lydii se ženy provdávaly samy, bez součinnosti kyria: ἐκδιδοῦσι δε αὐταὶ ἑαυτάς. Herodot byl učaný Řek, který nesporně dobře znal společenské poměry doma, a v jejich sféře jistě také myslel. Tato jeho uvedená zpráva je tudíž zvláště významná. Zmíněné ἐκδιδοῦσι výrazně připomíná starobylé „vydávají se“, jež časem přešlo ve „vdávají se“ = vstupují v manželství, a dosvědčuje, že ἐκδοσις byla nepochybně oním skutečným přejitím ženy z jedné rodiny do druhé. Protože v atickém právu byla žena vždy pod mocí nějakého muže, splývá zde přechod z moci jednoho muže pod moc muže druhého zároveň s přechodem ženy z jedné rodiny do druhé. — Srv. též dále pozn. 40.

³⁹ Srv. Pape, *Wörterbuch* I. str. 701. — Z pramenů např. Plato, Legg. 11, 923 a d.: θυγατρὶ ἐγγενημένος; Dem. 57,41: ἐγγυᾶται ὁ πατήρ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς.

Otázka gramatické interpretace vyvolala již ve starší literatuře četné rozpory (srv. Hruza, l. c., II., str. 178—180 a tam cit.) a zasluhuje i nyní v této souvislosti patřičnou pozornost. (Srv. též Erdmann, l. c., str. 232 a d.)

⁴⁰ To se výrazně projevilo v řeckém právu doby helenistické. Se zánikem starobylých městských států se zjednodušovala i starobylá rodinná struktura. Idea zachování oíku ustupuje novým společenským myšlenkám, a manželství se znenáhla stává záležitostí zcela osobní. Nejde tu arci o nový právní institut, nýbrž pouze o postupnou přeměnu určitého společenského zařízení. Srv. Wolff, *Beiträge*, str. 157; Modrzejewski, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 31 (1963), str. 113, *IVRA* 15 (1964), str. 44. Viz též výše pozn. 38 na k. a dále pozn. 42.

patrně, že ἐγγύη nebyla jen „aktem“, odehrávajícím se mezi kyriem nevěsty a jejím ženichem“, nýbrž že to byl v očích antických Řeků komplexní institut, bezprostředně podložený příslušným prohlášením dosavadního kyria nevěsty, adresovaným sice formálně ženichovi, ale s účinky i pro nevěstu a nakonec i veřejnost. Prostřednictvím ἐγγύη byl kladen pro všechny zúčastněné závazný základ ke vzniku nového legitimního manželství. Každá z právně zúčastněných osob tu hrála jinou roli, a to docházelo i výrazu slovního: kyrios mohl pouze ἐγγυᾶν, ženich byl prostřednictvím ἐγγύη slavnostně prohlášen za nastávajícího manžela nevěsty (ἐγγυᾶται) a nevěsta byla ἐγγυητή (= právně přislíbena do manželství).

Zbývá ještě otázka, jak by bylo možno výrazy ἐγγύη (ἐγγύησις) a ἐκδοσις výstižně přeložit.

Z výše uvedené analýzy není vyloučeno, aby ἐγγύη byl dán význam „zásnub“, ovšem nikoli „zásnub“ v tomto širokém a všeobecném slova smyslu, nýbrž s jednoznačným upřesněním: „zásnub atických“, resp. „starořeckých“. Jejich charakteristiku možno vyjádřit — jak už bylo naznačeno — v podstatě takto: starořecké zásnuby byly slavnostní rodinný akt, jehož právně rozhodující základnou bylo prohlášení majitele rodinné moci nad nevěstou, jímž ji svěřoval ženichovi v legitimním manželství, z něhož měly být zplozeny děti, podle zákona schopné zachovat právní kontinuitu rodiny.⁴² Ἐκδοσις byla uskutečněním právního obsahu zásnub: skutečným předáním moci nad nevěstou, jež tím přešla jak právně, tak i fyzicky od svého dosavadního kyria k svému legitimnímu manželovi.

Obojí byly arci instituty typicky řecké, odpovídající nejen řeckému pojetí právnímu, nýbrž i společenskému, kde i manželství mělo svůj typický společenský základ a funkci. Bylo by vskutku příliš odvážné a neopodstatnělé, hledat všeobecně paralely v antických právních systémech jen proto, že jde o instituty časově již značně vzdálené a na pohled si podobné, a dávat tak paušálně všem starověkým právním systémům a institutům společného jmenovatele, vypůjčeného odjinud nebo i z doby mnohem pozdější. Manželství a rodina jsou společenská zařízení mnohem starší, než jsou i nejstarší dochované právní knihy a zákoníky, a každý kmen i národ si upravoval tyto vždy zvlášť blízké osobní vztahy podle vlastního pojetí. I novodobé analýzy této problematiky tu mohou být pouze podkladem pro výzkumy právně srovnávací, nikoli však pro argumentace totožnosti.

Závěry vytěžené z uvedené Menandrovy hry o sňatcích a manželství v an-

Menandrov *Dyskolos*, který také spadá už do doby po zániku samostatných řeckých států (bitva u Chaironeje r. 338 př. n. l.), však dosvědčuje, že v té době ještě idea zachování kontinuity rodiny neztratila svou společenskou aktuálnost.

⁴¹ Srv. Pape, *Wörterbuch* I. 702; Dem. 46, 18.

⁴² Tento závěr platí ovšem jen pro tu dobu, kdy manželství mělo výrazně právě tuto společenskou funkci. — Srv. výše pozn. 36 a 40.

⁴³ Srv. výše, pozn. 41.

tickém Řecku by však byly neúplné, kdybychom — jak tomu až dosud v literatuře bylo — zcela pominuli téměř nápadnou otázku, týkající se manželství samotného Knemona. Bylo jeho manželství s Gorgiovou matkou skutečně legitimní, založené na ἐγγύη a ἐκδοσις? Hra sama na tuto otázku přímou odpověď nedává. Určité závěry možno pouze odvodit z obecně platných norem a ze situace, jak ji autor staví. Jak je doloženo prameny, mohly po otci dědit jen děti, pocházející z legitimního manželství (παῖδες γνήσιοι). O nelegitimní děti (παῖδες νόθοι) se jejich nelegitimní otec starat nemusel a tyto děti po něm také nedědily.⁴⁴ V uvedené hře však Knemon pověřuje Gorgiu vedením rodinných záležitostí s výslovným příkazem provdat svou (Gorgiovu) nevlastní sestru a dát jí přiměřené věno. Z toho nutno tudíž usuzovat, že Menander předpokládal u rodičů této dívky legitimní manželství. Ale — jak z textu hry bezprostředně vyplývá a jak bylo výše vyloženo — došlo již dříve pro neustálé rúznice mezi manžely Knemonovými k rozvodu.⁴⁵ A náhle, jako by bylo vlastně šlo o jakousi dočasnou roztržku, dochází k usmíření manželů (3. výstup 4. dějství). Leč i toto „usmíření“ je jen jednostranné: mluví a jedná pouze Knemon. Jeho najednou humanismem prochnutý monolog, adresovaný formálně Gorgiovi a jeho matce, ve skutečnosti však spíše obecenstvu, končí tím, že napravený Knemon bere opět k sobě Knemonovu matku, svou (bývalou) manželku.⁴⁶

Vnucuje se tu nezbytně otázka, jak tato skutečnost zapadala do právního a společenského rámce své doby. Šlo tu o jakési zrušení rozvodu a obnovení (legitimního) manželského soužití, jako by k rozvodu ani nebylo došlo (tedy o jakousi restituci in integrum), či šlo tu už jen o toto soužití samo (συνοικεῖν [ὡς ἀνὴρ καὶ γυνή])? Pro účely hry byla jistě tato otázka sama o sobě celkem irelevantní. Ji sledovaným mravoučným tendencím postačilo Knemonovo poznání jeho vlastních chyb a jejich náprava. K tomu patřilo evidentně i napravení někdejší roztržky mezi manžely. Děj hry sám nežádal nějakého právního upřesnění. Lze však usuzovat, že autor i diváci chápali situaci tak, jak byla zřejmě i autorem zamýšlena: jako zrušení někdejší roztržky, kterou jsme nazvali „rozvodem“, a navrácení skutečností v dřívější stav. I v tomto směru evidentně podává hra poučný obraz o tehdejších právním i společenském pojetí manželství i v otázce rozvodu. Jeho uskutečnění byl neformální akt, zřejmě nevyžadující bezpodmínečně nutné úřední intervence, stejně tak jako jeho pozdější (opětné) zrušení, při čemž — jak z hry samé vyplývá — vůbec nerozhodovalo, který z manželů rozhodný krok navenek učiní.⁴⁷ Ba, odpovídalo očividně více společenské mentalitě doby, že i v situaci, kdy rozvod usku-

⁴⁴ Srv. výše, pozn. 24.

⁴⁵ Srv. výše, pozn. 10.

⁴⁶ Viz 3. výstup, 4. dějství.

⁴⁷ Srv. výše, pozn. 9.

⁴⁸ F. Stoessl, *Philologus* 106 (1962), str. 131 k tomu dodává další zajímavý moment.

tečnila žena, bylo jeho pozdější zrušení uskutečněno jejím (bývalým) manželem, a žena sama zůstala celkem pasívní.

Tento problém nebyl dosud v literatuře předmětem větší pozornosti. Přesto je třeba na něj upozornit, neboť i z uvedeného rozboru vyplývá, že — stejně jako v četných jiných případech — nelze klást bezprostřední rovnítko ani mezi řeckou *apoleipsis* („rozvod“) a rozvodem, jak jej chápe moderní právní věda.⁴⁸

Závěrem je třeba se ještě zmínit o věnu, jež v této hře hraje také svou roli. První zmínkou o něm činí Knemon ve 4. výstupu čtvrtého dějství, když říká (v. 737—738): Τοῦ κτήματος ἐπιδίδου <σὺ> προῖκα τοῦμοῦ διαμετρήσας ἡμισυ...

Později, kdy již mezi účastníky dochází k dojednání sňatků, přichází i otázka věna konkrétně na pořad dne. Nejprve se tak děje u již zmíněného zasnubního prohlášení Gorgiova,⁴⁹ po němž následuje krátce na to „zasnoubení“ Gorgii se sestrou Sostratovou, k čemuž Sostratos dodává (v. 841):

„Zbývá nám tedy už jen uskutečnit svatby.“

Nato praví jeho otec Kallipides (v. 842 — 844):⁵⁰

„Dávám ti tedy, synku, dceru za manželku, abys s ní zplodil legitimní děti, a jako věno jí dávám tři talenty“.

A na to Gorgias (v. 844 — 845):

„A já pro druhou (tj. mou sestru) mám jako věno talent.“⁵¹

Jednání mezi Gorgiou a Kallipidem pak vrcholí Kallipidovým prohlášením

Autor rekonstruuje velmi porušené místo v. 758—759 tak, že by z něho vyplývalo, že Gorgias dával své matce „příkaz“ nemocného Knemona doprovodit do jeho domu. K tomu měl arci Gorgias i právo, jako kyrios domu, kam se jeho matka po roztržce (rozvodu) s Knemonem uchýlila. Tím by také Gorgias sankcionoval opětné smíření manželů.

Tento závěr je však z právního hlediska poněkud nepřesný. K nějakému „usmíření“ manželů nebylo třeba posvěcení ze strany někoho třetího.

Hodnotíme-li dřívější odchod Knemonovy ženy jako rozvod, pak je správné, že se vrátila pod rodinnou moc svého syna, i když se tu znovu otevírá otázka jeho vlastní zletilosti (viz výše str. 8). Měla-li by se nyní znovu vrátit pod moc svého (bývalého) manžela (Knemona), bylo by bývalo třeba, aby se její syn této moci vzdal a matku znovu Knemonovi svěřil. A pak by tu opravdu byla ἔγγυη i ἔκδοσις najednou. Ovšem — to je pouze úvaha, vyplývající z rekonstrukce podané uvedeným badatelem.

Jiní autoři zastávají mínění odlišná: Martin, ed. princeps str. 79 místo vůbec nepřekládá; Kraus je rekonstruuje velmi spoře. Diano, *l. c.*, str. 65 hájí rekonstrukci zcela zvláštní, kterou pak (*l. c.*, str. 127) překládá takto: „O to se teď musíš postarat ty.“

Zásadně ovšem Stoesslovu rekonstrukci zamítat nelze, a ve své podstatě by antické koncepci, jak je uvedena, zcela odpovídala.

⁴⁸ Viz výše, pozn. 38.

⁵⁰ Viz výše, str. 00

⁵¹ Ani o tomto místě není mezi badateli jednoty. Většina připisuje sporný výrok v. 844—845 Gorgiovi, zatím co Stoessl, *l. c.*, str. 77, přisuzuje tento pasus Sostratovi a překládá jej pak takto: „A já mám od druhé jeden talent.“ Jako argument k tomu

(v. 846 — 849), jímž dává Gorgiovi dvůr (χωρίον) a vyzývá ho, aby se přestěhoval i s matkou a sestrou do domu, kde bydlí také ženy z rodiny Kallipidových.

Autor zde zřejmě záměrně postavil tuto situaci: Kallipides ještě nevěděl o usmíření manželů Knemonových, proto nepochybně Knemona vědomě do svého domu nezval. Jeho syn Sostratos však byl přítomen scéně, kde došlo k usmíření manželů Knemonových, a věc napravuje: vyzývá svého nastávajícího švagra Gorgiu, aby Knemona vzal s sebou také. Nenazývá ho však otcem (πατήρ), nýbrž pouze „starý“ (τὴν γέροντα). Jak vidno měli i staří Řekové velmi vytríbený smysl pro rozdílnosti mezi fakty přirozenými (otec — syn), a jejich právními surogáty (adopce). Adopce byla zjevně jen východiskem z nouze, a byla i takto společností pojímána.

Pokud jde o otázku věna, viděli jsme, že jak ze strany Kallipidovy, tak i Gorgiovy bylo jeho příslibení jednostranným prohlášením toho i onoho kyria. Na Gorgiovo prohlášení však Kallipides bezprostředně nereaguje, kdežto Gorgias na Kallipidův příslib věna a výzvu k přestěhování odpovídá (v. 849): ἀλλὰ χρὴ (= budiž tedy). Zatímco Kallipides zjevně nepokládal za nutné ke Gorgiovu prohlášení něco dodávat, dal Gorgias výslovně průchod svému souhlasu. I to však má jistě své zdůvodnění: Gorgias činí pouze prohlášení o věnu, kdežto Kallipides spojuje se svým prohlášením v této věci ještě pozvání k přesídlení rodiny Gorgiovy do domu Kallipidových. Na toto pozvání, které je z právního hlediska nabídkou, bylo arci výslovné přijetí na místě.

Po právní stránce je příznačné, že příslib věna se děl také jen jednostranným prohlášením.⁵² Naskýtá se otázka, zda řecké právo dávalo nějakou právní ochranu nárokům, opřeným o takový příslib. V tomto směru není dosud v literatuře jednoty. Někteří badatelé soudí, že manželovi příslušela žaloba na vydání příslibeného věna vždy, jiní se domnívají, že manžel mohl v této věci nastupovat žalobou jen tehdy, jestliže věno bylo zajištěno konkrétně a věcně (ἀποτίμημα) nebo obligačně (ὁμολογία).⁵³ Ovšem jednostrannost pro-

uvádí, že ve větě obsažené sloveso „ἔχω“ je jazykové bližší pro Sostrata jako příjemce věna než pro Gorgiu.

Ale jazyková argumentace tu nemůže hrát tak rozhodující roli, aby se jen podle ní určoval obsah a právní význam projevu. Z věcného hlediska je naopak přirozenější, že na prohlášení kyria Kallipida o věně jeho dcery pro Gorgiu odpovídal kyrios Gorgias o částce, kterou on má k dispozici jako věno pro svou sestru.

Na shora uvedeném místě v. 764 (viz výše, pozn. 38) mluvil ostatně Gorgias už jednou o věnu pro svou sestru. Jeho nynější projev by pak byl jen upřesněným slavnostním prohlášením toho.

Proti Stoesslovu výkladu mluví i ta okolnost, že nikde předtím se o nějaké určité částce nemluvilo (v cit. v. 764 je přece uvedeno pouze tolik, že Sostratos dostane spravedlivý podíl). Jak mohl Sostratos najednou vědět, že to je právě jeden talent?

⁵² Srv. výše, pozn. 11 a 21.

⁵³ Tak kupř. H. J. Wolff, *Προίξ*, RE 23.1 (1957), sl. 133 až 170, kde je i vyčerpávajícím způsobem uvedena literatura.

hlášení o věnu ze strany toho, kdo je poskytoval, činí velmi obtížným vést vždy přesné dělítko mezi obligačním závazkem a pouze nezávazným prohlášením. Z uvedených okolností na jedné straně a z pramenných dokladů na straně druhé lze proto spíše soudit, že možnost žaloby na vydání přislíbeného věna (*δίκη προικός*) tu byla prakticky vždycky, a to tím spíše, že k poskytnutí věna byl nakonec *kyrios* nevěsty v očích společnosti morálně zavázán v každém případě.⁵⁴

V uvedené Menandrově hře by bylo možno najít ještě další podněty k analýzám právněhistorickým, i když aspekty rodinněprávní v ní výrazně převládají.

Z ostatních budiž závěrem citována alespoň komická právní zápletka, jež vrhá současně charakteristické světlo na současnou diferenciaci společenskou.

Knemon má starou otrokyni Simichu, která při nabírání vody ze studny pustí do vody nejen džbán, nýbrž i sekeru, již džbán chtěla vytáhnout. Knemon jí za to hrozí tvrdými tělesnými tresty (v. 590 — 593), načež Simiché hrozí, že zavolá na pomoc Daose ze sousedství (v. 594). Daos je však otrok Gorgiův!

Autor tu zřejmě nečiní narážku na nějakou obyčejnou pomoc (jak by se také otrok mohl postavit proti svobodnému občanovi?), nýbrž míří asi na svědeckou pomoc při eventuální obžalobě pachatele před soudem. Jak by ale Daos jako otrok mohl před soudem proti svobodnému občanovi svědčit? Scéna tedy měla sloužit spíše jen pro obveselení obecnstva, a zapadá vůbec do celkového rámce antických her, kde otroci byli převážně představováni ve směšných rolích.⁵⁵

Menandrův *Dyskolos* je cenným dokumentem pro studium v oblasti různých společenských věd, neboť plasticky přibližuje právní i společenský obraz své doby. Proto mu byla právem hned po jeho prvním vydání věnována široká pozornost, která ani dnes ještě neutuchá.

⁵⁴ Srv. Erdmann, *l. c.*, str. 240, 317, 327, 337 a d.; Kupiszewski, *l. c.*, 62, 63.

Že by ale věno bylo poskytováno manželovi *kyriem* nevěsty jako „záruka“ její věrnosti v manželství (tak Cl. Préaux *l. c.*, str. 224), je mínění příliš zidealizované, a sotva odpovídá realitě ať antické ať dnešní.

⁵⁵ Srv. Kraus, *l. c.*, str. 20; Stoessl, *l. c.*, str. 46; R. Hošek, *Listy filologické* 85 (1962), str. 353; Cl. Préaux, *l. c.* str. 238.

Einige juristische Aspekte in Menanders Komödie Dyskolos

(Zusammenfassung)

Der Fund und die darauf folgende Veröffentlichung des Papyrus Bodmer IV, die eine fast vollständige Komödie Menanders dargeboten hat, zog eine umfangreiche Aufmerksamkeit der Gelehrten der ganzen Welt heran. Das Bühnenwerk bietet tatsächlich viel Anlass zu verschiedenen fachmännischen Untersuchungen, da es die faktischen Zustände und denen entsprechende Handlungen im wesentlichen so darstellt, wie sie tatsächlich im zeitgenössischen Leben verkommen konnten.

Im Rahmen juristischer Betrachtungen können hier besonders folgende Einrichtungen und Rechtsgeschäfte verfolgt werden: die attische Familie, ihre Begründung, Zweck und Auflösung; ferner, Rechtsverhältnisse unter den einzelnen Familienmitgliedern (Eltern, Kinder, Geschwister).

Das Spiel beginnt mit der Nachricht über die Auflösung der Familie des Titelhelden Knemon: wegen seiner Grobheit hat ihn seine Gattin einfach verlassen und sich zu ihrem Sohn aus ihrer ersten Ehe begeben. Im Verlauf der weiteren Aufzüge wird dieses Ereignis wieder gutgemacht: Knemon nimmt seine gewesene Gattin wieder zu sich. Handelte es sich hier also wirklich um eine Ehescheidung in diesem Sinne des Wortes und um eine spätere *restitutio in integrum*? Eine Frage, die bisher völlig unbeachtet blieb und doch einer eingehenderen Prüfung im allgemeinen wert ist.

Die juristisch wichtigste Szene, die in der Literatur üblich als „Knemons Testament“ bezeichnet wird, bietet zwei Aspekte: erstens die Gefährlichkeit einer zu „modernen“ Interpretation antiker Rechtseinrichtungen, und zweitens einen Einblick in die damalige Anschauung über das Wesen und den Zweck der Familie.

Als „Testament“ kann lediglich ein kleiner Teil dieses Auftrittes bezeichnet werden: die Worte Knemons, mit denen derselbe tatsächlich Verfügungen *mortis causa* trifft. Alle seine anderen Erklärungen juristischen Charakters sind einseitige reale Akte, die von der durch ihn vorgenommenen Adoption seines Stiefsohnes hervorgehen. Durch diese wird dann auch die Befugnis zur Verhehlung der Knemons Tochter durch diesen Adoptivsohn und die Übertragung der Führung sämtlicher Familiengeschäfte des Hauses „Knemon“ an denselben rechtlich untermauert.

Aus der Untersuchung über die attische Ehebegründung ergibt es sich, dass der s. g. Ehebegründungsakt seitens des Kyrios der Frau, die *ἑγγύη*, weder ein Vertrag noch ein anderes *doppelseitiges* Rechtsgeschäft war. Entsprechendes gilt *mutatis mutandis* auch vom zweiten Bestandteil der altgriechischen Eheschliessung, der *ἔκδοσις*. Es handelt sich hier um typisch griechische gesellschaftlich-rechtliche Einrichtungen, denen der Gedanke der Kontinuität der Familie (*oikos*) zugrunde lag, und die lediglich einseitige reale Akte seitens des Kyrios der Braut darstellen. Die *ἑγγύη* war ein feierlicher Familienakt, dessen entscheidende rechtliche Grundlage die Erklärung des Kyrios bildete, durch die dieser die Braut zur Übergabe in eine legitime Ehe stellte, aus der Kinder erzeugt werden sollten, die imstande wären, die rechtliche Fortdauer der Familie aufrechtzuerhalten. Die *ἔκδοσις* war die Verwirklichung der *ἑγγύη*: die faktische Übergabe der Braut, ihr Übergang aus der *potestas* des bisherigen unter die *potestas* ihres neuen Kyrios.

Auch die Frage der Mitgift (*προίξ*) wird in dem Bühnenstück gestreift, und in den Rahmen der Sicherung des Wohlstandes der neuen Familien eingesetzt.

Neben diesen prinzipiellen Problemen des altgriechischen Familienrechtes begegnet man in der Komödie auch anderen Erscheinungen und Ereignissen gesellschaftlich-juristischen Charakters, die dem zeitgenössischen Bild nur noch mehr Plastizität geben (so bes. die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der einzelnen Vertreter verschiedener Bewohnerschichten, und die gesellschaftlichen Beziehungen derselben gegen- bzw. untereinander).